

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
Veda, vydavateľstvo SAV

© Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Slovenský komitét slavistov
Spolok sv. Cyrila a Metoda

Redaktori knižnej publikácie

Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., hlavný redaktor
Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.
Mgr. Svetlana Šašerina, PhD.

Recenzenti

Doc. PhDr. Ján Gallik, PhD., Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre
Prof. PhDr. Martin Golema, PhD., Filozofická fakulta UMB v Banskej Bystrici
Prof. PhDr. Ladislav Lenovský, PhD., Filozofická fakulta UCM v Trnave
Doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD., Filozofická fakulta Trnavskej univerzity

Žeňuch, Peter a kol.: Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska. Slziaci klokočovský obraz Patrónky Zemplína. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2020. 384 s.

Kapitoly monografie patria k čiastkovým výstupom projektu APVV-18-0032 – Mytologické predstavy o svete v naratívnych prameňoch na Slovensku v systéme slovanských jazykových a kultúrnych vzťahov.

ISBN 978-80-89489-45-9

ISBN 978-80-89489-46-6 (e-book)

ISBN 978-80-224-1836-2

Peter Žeňuch a kol.

Bohorodička
v kultúrnych dejinách Slovenska

Slziaci klokočovský obraz Patrónky Zemplína

Bratislava 2020

Autori kapitol

- © Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., 1., 2.3., 5., hlavný autor
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
- © Doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc., 4.3.
Ústav slovenskej literatúry SAV
- © Prof. Dr. Vichra Baeva (Вихра Баева, Bulharsko), 4.7.
Inštitút etnológie a folkloristiky s etnografickým múzeom BAV
preklad z bulharčiny: PhDr. Katarína Sedláková, PhD.
- © Mgr. Daniel Černý, PhD., 2.6.
Slovenský historický ústav v Ríme
- © ThDr. Marek Durlák PhD., 2.5.
Prešovská archieparchia/Kongregácia pre východné cirkvi v Ríme
- © PhDr. ThLic. Juraj Gradoš, PhD., 2.8.
Prešovská archieparchia
- © Prof. Dr.hab. Agnieszka Gronek (Poľsko), 4.5.;
Jagelovská univerzita v Krakove
preklad z poľštiny: Mgr. Anita Račáková, PhD.
- © Doc. ThDr. Michal Hospodár, PhD., 4.4.
Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity
- © Prof. ThDr. Viliam Judák, PhD. (nitriansky biskup), 3.3.
Cyrilometodská bohoslovecká fakulta univerzity Komenského
- © Prof. ThLic. Róbert Lapko, PhD., ThD., 4.1.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
- © Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD., 3.2.
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského
- © Doc. PaedDr. ThDr. Šimon Marinčák, PhD., 3.1.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
- © HELic. Mgr. Martin Mráz, 2.4.
Gréckokatolícka eparchia v Košiciach
- © Doc. Dr. Mychajlo Pryjmyč, DrSc. (Михайло Приймич, Ukrajina), 4.6.
Zakarpatská akadémia umenia v Užhorode
preklad z ukrajinčiny: Doc. Mgr. Jarmila Kredátusová, PhD.
- © Prof. dr. habil. Bernadett Puskás, PhD. (Maďarsko), 2.7.;
Univerzita v Nyíregyháze
preklad z maďarčiny: Mgr. Nicol Sipekiová, PhD.
- © Prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD., 2.1.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
- © Mgr. Svetlana Šašerina, PhD., 4.2.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
- © Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., 2.2.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

Klokočovský obraz Bohorodičky
Patróanky Zemplína

Obsah

1. Úvod	7
2. Pramene, legendy a mýty o slziacom klokočovskom obraze.....	16
2. 1. „Bathko, hoc est sacerdos eorum“. Národnostná a konfesijnálna situácia na území Zemplínskej župy koncom stredoveku a v ranom novoveku	16
2. 2. Mariánsky kult na východe Slovenska v období baroka	35
2. 3. Pieseň o obraze klokočovskom ako historické svedectvo o zázraku. Kultúrno-historická a jazykovo-historická interpretácia prameňa	59
2. 4. Ikona klokočovskej Bohorodičky vo vlastníctve kňaznej Žofie Bátoriovej a Heleny Zrínskej	91
2. 5. Liturgický kult a ľudová zbožnosť k slziacim ikonám historickej Mukačevskej eparchie.....	102
2. 6. Úcta ku klokočovskej Bohorodičke medzi veriacimi v Kanade a USA	135
2. 7. Kópie klokočovského milostivého obrazu.....	155
2. 8. Dejiny klokočovskej ikony Presvätej Bohorodičky a jej kópie	164
3. Sedem bolestí Bohorodičky – symbol Slovenska	178
3. 1. Dynamika vzniku mariánskych sviatkov v histórii cirkvi	178
3. 2. Sedembolestná Panna Mária – duchovný symbol Slovenska	186
3. 3. Mariánske baziliky rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku	208
4. Bohorodička v slovenskej a slovanskej duchovnej kultúre	242
4. 1. Predobraz Márie Bohorodičky v Chválospeve Anny (1 Sam 2,1-10)	242
4. 2. Obraz Bohorodičky v kontexte cyrilskej rukopisnej kázňovej tvorby pod Karpatmi	250
4. 3. Obraz Panny Márie v mariánskych kázňach Hugolína Gavloviča	258
4. 4. Mariánsky motív v spirituálnej poézii 20. storočia.....	273
4. 5. Ikona Bohorodičky Hodegetrie v cirkvi Narodenia najsvätejšej Panny Márie v obci Ľosie	293
4. 6. Nové zistenia o cirkevnom umení na Zakarpatsku. Ikony chrámu sv. archanjela Michala obce Stužica v okrese Veľké Berezne.....	303
4. 7. Presvätá Bohorodička Trojeručica – obrazy, príbehy, sviatky	318
5. Záver	337
Pramene a literatúra.....	341
Summary / Резюме	381

1. Úvod

1.1. Predslov

Úcta k Presvätej Bohorodičke sprevádza slovenský národ tisícročnými dejinami. Mariánska úcta sa totiž u Slovákov prirodzene utvárala s príchodom kresťanstva a osobitne sa začala utvrdzovať s príchodom sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Svedčia o tom práve Moravsko-panónske legendy, v ktorých sa hrob sv. Metoda († 885) lokalizuje do hlavného veľkomoravského chrámu na ľavú stranu za oltár presvätej Bohorodičky. Uvedená skutočnosť tak umožňuje vnímať centrálnu pozíciu mariánskej úcty u starých Slovákov. Mariánska úcta s patrocíniom hlavného chrámu, v ktorom je pochovaný veľkomoravský arcibiskup Metod, poukazuje na zdroj mariánskej úcty na Slovensku v kontexte s Veľkou Moravu. Mariánska úcta sa celkom prirodzene uplatňovala aj v Uhorsku, ktoré fungujúce prejavy mariánskeho kultu prevzalo a zachovalo. Aj úcta k Sedembolestnej patrónke Slovenska je významným symbolom kultúrnej identity slovenskej kresťanskej spoločnosti a je dôkazom historických skúseností Slovákov, ktorí prešli zložitými zápasmi popretkávanými utrpením i znevažovaním od vlastných i cudzincov.

Aj silne rozvinutá úcta ku klokočovskému slziacemu obrazu Presvätej Bohorodičky je svedectvom o pamäti, tradícii i znovuzrození národného i kresťanského života slovenských gréckokatolíkov doma i za hranicami vlasti. Monografická práca kolektívu autorov s názvom „Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska; Slziaci klokočovský obraz Patrónky Zemplína“ je venovaná 350. výročiu slzenia ikony v Klokočove v roku 1670. Zameriava sa nielen na podoby úcty k tomuto obrazu (ikone), ale prináša aj nové pohľady a zistenia späť s dejinami zázraku slzenia ikony i s pôvodom úcty ku klokočovskej Matke Božej.¹

¹ Kapitoly „Mariánsky kult na východe Slovenska v období baroka“ (2.2.), „Pieseň o obraze klokočovskom ako historické svedectvo o zázraku. Kultúrno-historická a jazykovo-historická interpretácia prameňa“ (2.3.), „Dynamika vzniku mariánskych sviatkov v histórii cirkvi“ (3. 1.), Obraz Bohorodičky v kontexte cyrilskej rukopisnej kázňovej tvorby pod Karpatmi (4.2.) a „Obraz Panny Márie v mariánskych kázňach Hugolína Gavloviča“ (4.3.) patria k čiastkovým výsledkom riešenia projektu APVV-18-0032 – Mytologické predstavy o svete v naratívnych prameňoch na Slovensku v systéme slovanských jazykových a kultúrnych vzťahov.

1.2. Pramene, legendy a mýty o slziacom klokočovskom obraze

Úcta k obrazom a ikonám Božej Matky v prostredí byzantsko-slovenského obradu na Slovensku predstavuje z historického, literárneho, liturgického i jazykovo-kultúrneho hľadiska dôležitý zdroj poznania o formovaní duchovnej, národnej a kultúrnej identity spoločenstva. Tieto skutočnosti však možno vysvetliť iba v kontexte už existujúcich vzťahov medzi jazykmi, kultúrami i konfesiami, ktoré sa zúčastnili na formovaní a rozvoji byzantsko-slovenskej tradície a identity na východe Slovenska. Na túto skutočnosť poukazuje úvodná časť kolektívnej monografie.

V úvodnej kapitole „Bathko, hoc est sacerdos eorum. Národnostná a konfesionálna situácia na území Zemplínskej župy koncom stredoveku a v ranom novoveku“ V. Rábik vysvetľuje tie historické skutočnosti, ktoré východné Slovensko a najmä Zemplínsku župu zaraďujú k pomerne etnicky a konfesionálne rozmanitým územiám Slovenska. Silné autochtónne slovenské populačné zázemie sa v skladbe obyvateľstva tohto regiónu prejavovalo už v 10. storočí, keď sa v južných oblastiach tohto zemplínskeho priestoru objavuje aj maďarské osídlenie, ktoré sa zosilňuje až počas 16. storočia. Za významnejší zásah do slovenského etnického priestoru v stredoveku sa pokladá najmä nemecké osídlenie, ktoré utvorilo sídelnú sieť s výnimkou severných oblastí, kde sa síce tiež významne uplatňuje nemecký element zasahujúci do tunajšej národnostnej štruktúry, identifikovať ho však možno najmä pri kreovaní sociálno-právnej organizácie novovznikajúcich sídlisk. Osobitne významným prvkom je v tomto prostredí aj rusínske osídlenie, ktoré natrvalo zasiahlo do etnickej i konfesionálnej štruktúry obyvateľstva východného Slovenska.

V nadväznosti na etnickú, sociálnu a konfesionálnu skladbu obyvateľstva východného Slovenska sa v kapitole „Mariánsky kult na východe Slovenska v období baroka (APVV-18-0032)“ P. Zubko venuje problematike rozvíjajúcej sa barokovej mariánskej zbožnosti. Poukazuje na fenomén úcty k Panne Márii, ktorý predstavuje ako jeden z najsilnejších rekatolizačných prvkov v období vrcholiacej reformácie duchovného života v Európe. Poukazuje totiž na to, že na malom priestore východného Slovenska sa stretlo niekoľko duchovných mariánskych tradícií, ktoré majú svoj pôvod nielen v Uhorsku, ale aj v Poľsku, v českých a rakúskych krajinách a v Taliansku. Najväčší podiel na upevňovaní mariánskeho kultu však mali rehole. Prvá rekatolizačná vlna totiž prišla z Poľska, preto sa

jej venuje aj najväčšia pozornosť. Súčasťou mariánskej zbožnosti boli mariánske kongregácie, s čím súvisí aj šírenie modlitby Svätého ruženca. Kalvínskou odpoveďou na túto zbožnosť v slovenskom prostredí Zemplína bol napriek rozličným maďarizačným aktivitám preklad žaltára do slovenčiny, ktorý mal zabrániť silnejúcej rekatolizácii a konverziám veriacich na katolícku vieru. V rímskokatolíckej cirkvi sa navyše udomácnil východný kult ikony z Máriapóče.

Aj obraz mariánskej ochrany v kapitole venovanej *Piesni o obraze klokočovskom* ako historickému svedectvu o zázraku v kontexte kultúrno-historickej a jazykovej interpretácie (APVV-18-0032) sa P. Žeňuch sústreďuje na výklad historických a jazykových javov tohto dobového veršovaného prameňa. Pri analýze textu poukazuje na skutočnosť, že pieseň má nielen historicko-duchovný obsah, ktorý svedčí o udalostiach nadprirodzenej povahy, ale obsahuje aj také skutočnosti, ktoré úzko spájajú udalosti nadprirodzenej povahy s historicky verifikovateľnou sujetovou líniou a spoločenskými udalosťami a dejmi. Tie tvoria oporné body, ktoré petrifikujú kultúrnu pamäť gréckokatolíkov v dynamickom procese utvárania slovenskej duchovnej kultúry. *Pieseň o obraze klokočovskom* je dôležitým zdrojom poznávania vzťahov sakrálneho a profánneho, mystického a svetského. Je to dôležitý historický prameň, ktorý zaznamenáva všetky podstatné udalosti sprevádzajúce slzenie ikony i nadväzujúce deje a slúži pri hlbšom filologickom výskume vzťahu slovenčiny a cirkevného liturgického jazyka v prostredí byzantského rítu na Slovensku.

V kapitole venovanej „Ikone klokočovskej Bohorodičky vo vlastníctve kňaznej Žofie Bátoriovej a Heleny Zrínskej“ sa M. Mráz podujal vysvetliť peripetie putovania zázračnej klokočovskej ikony vzhľadom na životné osudy kňaznej Žofie Bátoriovej a jej nevesty Heleny Zrínskej. V prípade obidvoch žien autor kapitoly vidí duchovný odkaz klokočovského obrazu v interpretácii ich životných príbehov. Zároveň poukazuje na skutočnosť, že mariánsky kult je dôležitou súčasťou rekatolizácie, katolíckeho sebadefinovania a potvrdenia prevahy kresťanstva nad islamom.

M. Durlák v kapitole „Liturgický kult a ľudová zbožnosť k slziacim ikonám historickej Mukačevskej eparchie“ sa zameriava na udalosti súvisiace so slziacimi ikonami v priestore historickej Mukačevskej eparchie v 17. a 18. storočí. Po roku 1670, keď v období protihabsburských nepokojov došlo v Klokočove k slzeniu ikony Matky Božej, objavilo sa aj ďalších sedem plačúcich ikon, ktoré postupne prelievali svoje slzy celých sto rokov. M. Durlák vysvetľuje tieto udalosti v kontexte prejavov úcty k slzám Bohorodičky. Každá ikona prešla vyšetrovaním týka-

júcim sa pravosti týchto udalostí. Bez ohľadu na to, či bola alebo nebola dokázaná pravosť slzenia, každá z týchto ikon bola násilne odstránená z pôvodného kostola a jej ďalší osud závisel iba od svojvôle vtedajšej cirkevnej a svetskej vrchnosti.

O prejavoch „Úcty ku klokočovskej Bohorodičke medzi veriacimi v Kanade a USA“ hovorí D. Černý. Poukazuje pritom najmä na zjednocujúcu úlohu mariánskej úcty ku klokočovskej ikone v prostredí slovenskej gréckokatolíckej diaspóry v Amerike. Slováci žijúci v diaspóre v Kanade vybudovali národnú svätyňu, v ktorej je umiestnená kópia klokočovskej ikony. D. Černý predstavuje strastiplnú cestu k dnešnej svätyni, ktorej základy boli položené v miestnej gréckokatolíckej farnosti sv. Petra a Pavla v Hamiltone. Približuje nielen dejiny farnosti, ale vysvetľuje život a námahy duchovného správcu farnosti gréckokatolíkov v diaspóre o. Františka Fugu, rodáka z Vinného, vďaka ktorému sa táto svätyňa stala symbolom slobody. Zamýšľa sa však aj nad kultom, ktorý v Kanade ovplyvnil tiež diaspóru rímskokatolíckych Slovincov, a poukazuje na rozšírenie mariánskej úcty ku klokočovskej ikone aj ku gréckokatolíckom v USA.

Najstarším kópiám klokočovského milostivého obrazu sa venuje maďarská kunsthistorička Bernadett Puškášová (Puskás), ktorá prináša spoľahlivé interpretácie a vysvetlenia ikonografického pôvodu klokočovského milostivého obrazu i jeho kópií od roku 1769. Identifikuje autorov interpretovaných kópií klokočovskej ikony a ponúka presvedčivý a ucelený pohľad na problematiku dejín milostivej klokočovskej ikony Bohorodičky.

Podľa J. Gradoša slzenie ikony Bohorodičky v Klokočove nevyvolalo okamžitý ohlas, aj preto sa doposiaľ nerealizoval ani adekvátny historický výskum. Po 350. rokoch je však už ťažké vyskúmať dejiny tejto ikony. Zistenia v kapitole J. Gradoša sú preto upriamené najmä na opis dejín klokočovskej ikony Presvätej Bohorodičky a jej kópie, ktoré vychádzajú z faktu, že sama legenda slziacej ikony mlčí o mieste uloženia jej originálu. J. Gradoš však na základe dedukcie z rozličných dokumentov o putovaní klokočovskej ikony vo vlastníctve Rákociovcov po jej slzení ponúka nový pohľad. Tvrdí totiž, že k pôvodnej legende o zázraku slzenia sa často pridávali nové prvky, a tak sa legenda v každom období prispôbovala situáciám, ktoré sú s ňou späté. Odhliadnuc od tejto skutočnosti však J. Gradoš v kontexte rekonštrukcie založenej na interpretácii prameňov rozličnej povahy a proveniencie ponúka výklad dejín ikony, ktorý za možné miesto súčasného uloženia pôvodnej klokočovskej ikony pokladá poľské mesto Jarosław. Doteraz to však nepotvrdila žiadna kunsthistorická analýza jarosławskej ikony, vo vzťahu ku kópiám klokočovského obrazu.

1.3. Sedem bolestí Bohorodičky – symbol Slovenska

Ďalšia časť monografie sa sústreďuje na charakteristiku mariánskych sviatkov, ktoré sú spojené aj s úctou trpiacej a bolestnej Bohorodičky ako symbolu Slovenska, do kontextu ktorej patria aj prejavy úcty k Patrónke Zemplína.

Úvodná kapitola tretej časti prináša prehľad o pôvode slávania mariánskych sviatkov. Š. Marinčák v tejto kapitole nazvanej „Dynamika vzniku mariánskych sviatkov v histórii cirkvi“ (APVV-18-0032) venuje začiatkom vzniku rozličných sviatkov cirkvi. Poukazuje na fakt, že cirkev uctievala nielen mučeníkov, ale sústredila sa aj na svätých, ktorí nezomreli mučeníckou smrťou, prípadne na okolnosti, ktoré zohrávali v dejinách vykúpenia dôležitú úlohu. Prax utvárania sviatkov cirkvi sa opierala najmä o kánonické texty a Sväté písmo a tiež aj o apokryfy a rôzne legendické udalosti. Kapitola prináša najmä opis vzniku sviatkov týkajúcich sa jednotlivých etáp života Božej Matky, ktorým sú zasvätené aj mnohé mariánske chrámy na Slovensku.

Osobitnú úctu slovenský národ však prejavuje svojou oddanosťou Sedembolestnej Panne Márii. Úcta k bolestiam Márie je v kontexte slovenskej kultúry jedným z mnohých prejavov mariánskej oddanosti, ktorá má starodávne historické korene. V kapitole „Sedembolestná Panna Mária – duchovný symbol Slovenska“ R. Letz poukazuje na to, že slovenskí katolíci uctievali *Pannu Máriu Bolestnú* ako patrónku slovenského národa a Slovenska. Túto skutočnosť oficiálne potvrdil pápež Pius XI. 22. apríla 1927 dekrétom „Celebre apud Slovacchia gentem“. Tento dokument poukazuje na hlbšie historické korene tejto slovenskej mariánskej oddanosti. Úvahy o bolestnej Panne Márii boli známe už v kresťanskom staroveku, no úcta k bolestnej Matke (Mater Dolorosa) má korene až v 12. storočí. Svoje vlastné vyjadrenie táto úcta našla v ikonografických zobrazeniach a v umení. Osobitná oddanosť Panne Márii Bolestnej sa rozvinula v 15. storočí. Medzníkom v expanzii kultu bolestnej Panny Márie na území Slovenska bolo založenie pútnického miesta v Šaštíne od roku 1564 s pútnickým chrámom, ktorý bol posvätený v roku 1762. Toto pútnické miesto zasvätené bolestnej Panne Márii je etnicky zakomponované do slovenského prostredia a patrilo k najväčším v celej habsburskej ríši.

Bolestná Panna Mária má blízko k slovenskej duši preto, že vyjadruje nielen hlboký zármutok, ale najmä súcitiť s utrpením ľudí. Toto utrpenie

bolo súčasťou života Slovákov. Na prelome 19. a 20. storočia sa už rozvinul sám kult Panny Márie Sedembolestnej ako Patrónky slovenského národa. Prispel k tomu najmä slovenský kňaz Ferdiš Juriga, ktorý neustále rozširoval oddanosť Panne Márii Sedembolestnej a poukazoval na súvislosti so slovenskými dejinami a utrpením, ktoré sprevádzali slovenský národ na jeho ceste dejinami. Tento pohľad súvisel s rozvíjaním národnej myšlienky ako obrany proti tlaku maďarizácie. Panna Mária Sedembolestná bola uctievaná aj v období Československej republiky, keď Slováci opäť hájili svoju náboženskú a národnú identitu a tiež lepšie sociálne podmienky. Panna Mária Sedembolestná sa stala symbolom utrpenia v období náboženského útľaku Slovákov počas komunistického režimu a je tu prítomná podnes, najmä v aktuálnom čase spojenom so všeobecnou krízou morálky a sociálnymi neistotami. Prijatím sviatku Sedembolestnej Panny Márie za štátny sviatok Slovenskej republiky zákonom č. 241/1993 Z. z. sa zároveň potvrdzuje dôležitosť oddanosti Panne Márii Sedembolestnej v celých slovenských dejinách.

O dejinách spásy v kontexte s mariánskym putovaním sa hovorí v kapitole o „Mariánskych bazilikách rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku,“ ktorej autorom je slovenský cirkevný historik a nitriansky biskup V. Judák. Poukazuje v nej na skutočnosti dokladujúce sieť pútnických ciest, po ktorých putovali kresťania na rozličné miesta a ktoré pripomínajú život a smrť Ježiša Krista. Cieľom putovania sú však nielen hroby apoštolov a prvokresťanských mučeníkov. Veriaci ľud už od najstarších čias (najmä od Efezského koncilu v roku 431) prejavoval osobitnú úctu Panne Márii. Na území Uhorska, kde patrilo aj Slovensko, sa za celý čas rozvoja duchovnej kresťanskej tradície etablovali početné pútnické miesta, ktoré sú najmä mariánske. Tie svedčia o živej viere Slovákov v minulosti i v súčasnosti. O silnej mariánskej úcte na Slovensku vydávajú svedectvo najmä početné mariánske chrámy a kaplnky. Z 5925 známych patrocínií kostolov a kaplniek je až 1762 zasvätených tajomstvám, ktoré súvisia s Božou Matkou. Patria medzi ne v súčasnosti chrámy, ktoré sú ozdobené aj pápežským titulom *bazilika minor*. Návšteva týchto milostivých miest si doposiaľ zachovala svoj význam a čiastočne aj charakter dávnych pútí. Stále ich možno vnímať ako miesta duchovného obrátenia a posilnenia viery v Boha a ako prostriedku pokánia i obety.

1.4. Bohorodička v slovenskej a slovanskej duchovnej kultúre

Záverečnú časť monografie tvorí sedem kapitol zameraných na opis *Bohorodičky v duchovnej slovenskej a slovanskej kultúre* s prihliadnutím na vybrané aspekty mariánskej spirituality v slovesnej i obrazovej tvorbe.

Literárna a teologická interpretácia označuje *Chválospev Anny* (1 Sam 2,1-10) za *starozákonný Magnifikat*, lebo obsahuje alúzie na *novozákonný Magnifikat* Márie (Lk 1,46-55). Tvorila ho spirituálne predobrazy Márie Bohorodičky. R. Lapko v prvej kapitole tejto záverečnej časti monografickej práce s názvom „Predobraz Márie Bohorodičky v Chválospeve Anny (1 Sam 2,1-10)“ poukazuje na centrálnu myšlienku žalmu, ktorý Anna prednáša a ktorou je oslava *Božej prozreteľnosti*. Boh, ktorý má všetky udalosti vo svojich rukách, dokáže otvoriť neplodné lono Anny. Nemožné sa stalo realitou aj pri Márii (Lk 1,48-49). Aj klokočovská ikona Presvätej Bohorodičky sa v súzvuku tejto myšlienky javí ako obraz založený na materinskom súcite s rukou ukazujúcou na korunovaného Božieho Syna. Túto pravdu artikulovala Mária veľmi jasne tým, keď dokázala, že ľudskou mocou nemožno mať žiadne veci pod kontrolou.

Problematicku homiletickej tvorby venovanej sviatkom a úcte Bohorodičky otvára kapitola s názvom „Obraz Bohorodičky v kontexte cyrilskej rukopisnej kázňovej tvorby pod Karpatmi“ (APVV-18-0032), v ktorom S. Šašerina interpretuje texty kázní tvorbu v kontexte apokryfickej a legendickej písomnej kultúry. Venuje sa vybraným témam z prostredia nekánonickej spisby, ktoré ako dôležité legendické a apokryfické texty slúžili pri exemplifikácii výkladov živej mariánskej úcty v ľudovom prostredí. Na príklade takýchto exempliel možno identifikovať putovanie i presahy motívov v kázňovej barokovej kultúre pod Karpatmi i v širšom slovanskom kontexte.

Kapitola s názvom „Obraz Panny Márie v mariánskych káznach Hugolína Gavloviča“ (APVV-18-0032) od E. Brtáňovej prináša interpretácie troch mariánskych kázní z rukopisnej zbierky *Kameň ku Pomocy* (1779), ktorej autorom je neskorobarokový spisovateľ a františkánsky kňaz Hugolín Gavlovič. Jedna kázeň je určená na sviatok Navštívenia Panny Márie a dve kázne súvisia so sviatkom Nanebovzatia Panny Márie. Podrobnejší rozbor kázní ukázal, že názornosť a afektívnosť svojho výkladu Gavlovič podporuje hlavne dvoma kompozičnými prostriedkami – prirovnaniami a príkladmi, ktorých aplikovaním sa usiluje o čo najplastickejšie znázorne-

nie charakteru Panny Márie a jej skutkov. Kázne ozvlášťňuje aj dramatickými a lyrickými prvkami. Pri výbere kompozičných prostriedkov rešpektuje možnosti publika. Všetko to však robí operatívne, čím potvrdzuje svoje estetické ctenie.

V kapitole „Mariánsky motív v spirituálnej poézii 20. storočia“ sa M. Hospodár venuje prejavom hlbokej úcty k Panne Márii v umeleckej básnickej tvorbe na Slovensku. Nadprirodzenou krásou a nehou nebeskej Matky sa inšpirovalo aj moderné slovesné umenie, ktoré reflektuje mariánsky motív. Na príkladoch z tvorby vybraných autorov katolíckej moderny a ich pokračovateľov sa v tejto kapitole vynára obraz spirituálnej poézie, ktorá má svoje východiská zakotvené vo viere a duchovnosti. Stáva sa tak akýmisi druhom modlitby, ktorý je inšpirovaný v cirkevnom liturgickom prejave (napr. v *Akatiste k presvätej Bohorodičke*).

Ikonografickým obrazovým špecifikám mariánskej tradície sa venuje A. Groneková (Poľsko), ktorá sa zaoberá rekonštrukciou zobrazenia Bohorodičky Hodegetrie v chráme Narodenia najsvätejšej Panny Márie v obci Łosie v Poľsku. Prináša kunsthistorickú analýzu pôvodnej maľby na obraze, ktorá môže pomôcť práve pri identifikácii ikonografickej tradície v priestore cirkvi byzantského obradu pod Karpatmi a v Haliči.

V kapitole o ikonografických artefaktoch zo Zakarpatskej oblasti Ukrajiny sa M. Pryjmyč (Ukrajina) venuje najmä analýze osobitostí soklových obrazov ikonostasu v chráme sv. Mikuláša Divotvorcu v obci Stará Stučica vo veľkobereznianskom okrese. Ikony svätého Demetera, Gregora, Anjela strážneho a ikony sviatku Sťatia hlavy sv. Jána Krstiteľa boli objavené v roku 2018 počas reštauračných prác. Odvtedy sú exponovaným predmetom vedeckovýskumného záujmu. Diela sa zachovali v dobrom stave, čo umožnilo hlbšie štúdium ich ikonografického štýlu a štúdium kaligrafie ikonografických nápisov. Na základe výskumov autor tejto kapitoly prichádza k záveru, že ikonostas vznikol v kontexte pôsobenia rybotičského spolku ikonopisov (Ryboticze v Poľsku), ktorého vplyv možno zaznamenať aj v prostredí historickej Mukačevskej eparchie.

V kapitole venovanej výskumu obrazov, legendám a úcty k presvätej Bohorodičke Trojeručici ponúka Vichra Baeová (Bulharsko) vysvetlenie pôvodu jej kultu u pravoslávnych kresťanov v južnoslovanskom prostredí. Vychádza z opisu udalostí v Chilendarskom kláštore na Svätej hore (Atos) a poukazuje na špecifiká kultu v Trojanskom kláštore Nanebovzatia Panny Márie v centrálnej časti severného Bulharska. Východiskom analýzy je systém navzájom prepojených elementov: svätec patrón, sakrálne miesto a posvätný čas (sviatok alebo niekoľko sviatkov); zázračné predmety (os-

tatky svätého alebo ikony, iné artefakty, predmety z okolitej krajiny); výtvarné stvárnenie; povery; rituály a príbehy o uskutočnených zázrakoch. Ponúkaná analýza je výsledkom terénnych výskumov z roku 2019.

1.5. Zhrnutie

Mariánska úcta obsahuje črty späté s obdivom k tej, ktorá porodila Božieho Syna a zároveň obsahuje znaky, ktoré veriaci pokladajú za užitočné, ak prosia o pomoc Matku Božiu, lebo prostredníctvom jej príhovoru očakávajú skoré vyslyšanie svojich prosieb. Vo sviatočnom príhovore na sviatok Usnutia Bohorodičky dňa 15. augusta 2020 biskup Peter Rusnák v bratislavskej gréckokatolíckej katedrále poukázal na to, že v živej mariánskej úcte sa môže realizovať iba obraz Márie sediacej pri nohách Ježiša, ktorá počúva jeho slovo (Lk 10, 39) ako žiaka načúvajúceho slovám učiteľa. Ved' v pravej mariánskej úcte sa sprítomňuje skutočné vyznanie Márie, ktoré na svadobnej hostine v Káne Galilejskej adresovala nielen posluhujúcim, ale každému z nás: „Urobte všetko, čo vám povie!“ (Jn 2, 5). Mariánska úcta totiž predstavuje program životného štýlu človeka, ktorý sa zraďí v úcte ku klokočovskému slziacemu obrazu Márie-Hodegetrie, ktorá napĺňa túžby veriacich po pokoji, tolerancii, vzájomnej úcte a láske v každom období ľudskej existencie.

V Bratislave 15. augusta 2020

Na sviatok Usnutia Presvätej Bohorodičky
z podkladov jednotlivých kapitol pripraviť

Peter Žeňuch

5. Záver

S mariánskou úctou sa v dejinách slovenskej cirkvi spája celý rad dôležitých udalostí, ktoré patria k duchovnej tradícii. S nimi sa národ a veriaci prirodzene identifikujú bez ohľadu na aktuálne politické či ideologické dianie. Vedomá a stáročiami pretrvávajúca živá mariánska úcta je preto nielen prejavom zbožnosti kolektívnej (ľudovej) identity, ale potvrdením historickej pamäti spoločenstva a jasným svedectvom o nepretržitej Božej prítomnosti a ochrane národa.

Hlavným motívom, ktorý spája rozličné udalosti nadprirodzenej povahy v prostredí katolíckej cirkvi (napr. slzenie ikony, jej zázračná záchrana z ohňa, zjavenie sa pri prameni vody, ochrana pred útokom bezbožníkov a pred epidémiami a pod.), je tiež úzkosť zo straty viery a kultúrnej identity. Tento motív dotvára znepokojenie z úpadku duchovného života, z ktorého plynú šarvátky, roztržky a nevraživosť.

Dominik Štubňa-Zámostský v zborníku poézie nazvanom *Patrónka slovenská* venovanom Sedembolestnej Bohorodičke (vyšiel v roku 1948) popri známych latinských svätyniach a miestach mariánskych zázrakov v Nitre, Šaštíne, v Topoľčanoch, na Starých Horách, v Banskej Štiavnici, Mariatáli, v Levoči, vo Višňovom, v Trnave, v Predajnej, v Čachticiach, v Leopoldove uvádza jedinú svätyňu v prostredia byzantskej cirkvi na Slovensku – v Klokočove. Umelecky a duchovne tak prepája obradovo dvojaký, no duchovne a kultúrne jednotný slovenský priestor čerpajúci zo živej mariánskej úcty, pričom poukazuje na trpiacu sedembolestnú Bohorodičku ako na jediný zjednocujúci a duchovný symbol Slovenska pod Tatrami. Píše: *Výše tisíc rokov prešlo, / biedy bolo veľa, / neraz veru ťažká búrka / vlasťou preletela. // Kto by zrátal utrpenie, / úzkostlivé hlasy, / ktože by dnes nespomenul / na búrlivé časy. // [...] // Poroba i poníženie / rozrastali všade, – / šibenice vyrastali / v horách, ba i v sade. // Neprávosť a krivda s pomstou / bujnela tu hojne, / ale národ čestne obstál / i v poslednej vojne. // Lebo ho tu Matka Božia / odpradáva chráni, – / pomoc jej by nevyrátal / v tisíc knihách ani. – // A dnes národ pod Tatrami / za ochranu mnohú / prostredníctvom Matky Božej / vďaka vzdáva Bohu...* (s. 57-58). Prosby a vzdychy slovenských veriacich adresované slzám Bohorodičky vyjadrujú sedem bolestí, ktoré sú duchovným symbolom Slovenska zobrazené aj v siedmich

slziacich ikonách gréckokatolíckej cirkvi v historickej Mukačevskej eparchii, spájajúcej všetkých veriacich byzantského obradu. Na Slovensku je dnes z nich známa a najviac uctievaná ikona v Klokočove, ďalej v Rafajovciach, v Šášovej a v Havaji. Ďalšia je v Máriapóči a Sajópálfala (v Maďarsku) a v Nicule (v Rumunsku).

Motív neustálej ochrany pred viditeľným i neviditeľným nepriateľom sa zvyrazňuje v tradične uctievaných zobrazeniach Bohorodičky. V zachovaných legendách a v duchovných piesňach o nich sa poukazuje na teofanicko-historický aspekt viery sprítomnený v pretrvávajúcej úcte. Púte a procesie k nim vyjadrujú túžbu sprítomniť udalosť spojenú s ochranou pred nepriateľmi.

Mariánske svätyne na Slovensku sú centrom duchovnej i kultúrnej obnovy, kde ľudová nábožnosť a tradícia predstavuje súhrn hodnôt, ktoré na základe historickej skúsenosti a tradície odpovedajú na najvýznamnejšie existenčné otázky. Nábožnosť mariánskych ctiteľov má schopnosť oživujúcej syntézy, ktorá v sebe zjednocuje božské a ľudské, spája ducha a telo, cit s rozumom, spoločenstvo s cirkvou, osobu so spoločenstvom a vieru s vlasťou a národom (v mieri i ohrození).

Pre gréckokatolíkov sú takými mariánskymi svätyňami chrámy s milostivými obrazmi Bohorodičky. Patria k nim však aj pútnické miesta v obradovo západnej (latinskej) cirkvi, napr. v Levoči alebo Šaštíne, kde sa k veriacom západného obradu uctievajúcim Božiu Matku pridávajú aj gréckokatolíci slávením bohoslužieb v byzantskom obrade, aby tak svedčili o prítomnosti viery predkov, dedičstve otcov a dokonalej ochrane neskej Matky.

Historické udalosti nadprirodzenej povahy späté práve s bohorodičnými ikonami a obrazmi na Slovensku sa analogicky viažu k sviatkom Presvätej Bohorodičky, na ktoré poukazujú aj motívy našich duchovných piesní inšpirované dávnou teofanickou tradíciou. Dôležitým spoločným znakom týchto udalostí sú spôsoby prejavy ochrany Bohorodičky. Napríklad rozprestretý omofor či slzenie jej obrazu pred modliacim sa národom počas útoku nepriateľov i záchrana ikony z plameňov kláštora bez ujmy na zdraví záchrancu sa vníma za prejav prítomnosti Bohorodičky v bolestiach a slzách z prikoría a poníženia. Tento motív súženia a bolesti je typickým znakom slovenskej mariánskej religiozity a tradície.

V samom obraze Bohorodičky mnohí veriaci hľadajú nielen útočisko a ochranu, ale najmä sprievodkyňu (Hodegetriu) cez ťažkosti každodenného života. Azda práve preto je úcta k zázračným ikonám a obrazom Bohorodičky-Hodegetrie taká rozšírená a silná.

Treba však vedieť, že nie drevo a farby na obraze či ikone, na jej originále či kópiách, ale práve sama Bohorodička je zdrojom ochrany a prejavom prítomnosti Božej lásky.

Prítomnosť kópie obrazu klokočovskej Matky Božej v klokočovskom chráme na Zemplíne zasvätenom jej Usnutiu je svedectvom o mocnej láske Boha. Uctievanie jej obrazu preto súvisí so skutočným životom a historickou pamäťou veriacich v cirkvi. Sama ikona totiž pomáha pochopiť dôležitosť spoznávania vlastných dejín. Nech čokoľvek učia bohoslužobné obrady, cirkevné spevy a hymny, slová z kazateľnice, všetko to názorne vysvetľuje mysteriózne mlčanie ikony. Možno preto v nazeraní na ikonu klokočovskej Bohorodičky-Hodegetrie (Sprievodkyne) a Ochrankyne a Patrónky Zemplína hovoríme o vizuálnej teológii. Ikony a obrazy nie sú teda len akýmisi kultovými predmetmi; veď oni sami sprostredkujú Krista.

Keďže zobrazenie na ikone vychádza z prvoobrazu, ctiteľ ikony sa tak klania prvoobrazu. Pocta a pozdrav (poklona) tak úplne prechádza na Boha ako *prvoobraz*. Úcta prejavená ikone sa vzdáva prvotine. Zdôrazňuje sa tak dokonalá mediálna sila ikony, lebo úcta nepatrí veciam a hmote, ale Bohu. Aj nápis na ikone je dôkazom úzkeho prepojenia života miestneho veriaceho spoločenstva v nazeraní na prvoobraz. Ikona sa tak prihovára ctiteľovi podobne ako Sväté písmo, bohoslužobné piesne a hymny, legendy a pod. Obraz stvorený podľa Božej vôle je umelecky a mysteriózne iný ako obraz, ktorý nevzniká v súlade so zámerom spoznať pravého Boha. Ikona nezobrazuje pozemské (emotívne, zmyslové) výjavy, ale sprístupňuje veriacemu pohľad do nadzmyslového (transcendentálneho, sakrálneho, duchovného) priestoru. Tomu napomáha zduchovnený rozmer ikony vyjadrený napríklad pomocou obrátenej perspektívy, v asketických výjavoch zobrazovaných svätých, hrou farieb, ktoré vyžarujú svetlo. Ikona takýmto spôsobom znázorňuje nebeský Jeruzalem, ktorý neosvetľuje ani slnko, ani mesiac, ani hviezdy, lebo sa naň vylieva svetlo Božej velebnosti. Na ikone tak nikdy nenájdeme iný zdroj svetla, lebo sama svetlo vyžaruje.

Ak uctieваме obraz klokočovskej Bohorodičky, prostredníctvom jej zobrazenia prosíme našu nebeskú Matku o jej prostredníctvo pred Bohom. Dejiny klokočovskej zázračne slziacej ikony nie sú preto výsadou len jej strateného originálu, ktorý slzil v roku 1670, a o mieste jeho uloženia dnes nemáme veľa informácií. Božia Matka je však prítomná v každom zobrazení či kópii klokočovskej Panny Márie. Veď dejiny klokočovského obrazu Bohorodičky a zázračnej sily jej slz sa prejavujú iba v nepretržitej nábožnosti a duchovnej sile jej ctiteľov: prarodičov, rodičov i v živej viere budúcich pokolení našich potomkov. My sme totiž jediní a skutoční

dediči, garanti a svedkovia pravosti klokočovského obrazu. Pravosť milostivého slziaceho obrazu sa v zemplínskom Klokočove vyjadruje od roku 1670 v dokonale nepretržitej prítomnosti Božej lásky a v svedectvách jej ctiteľov.

Interiér klokočovského chrámu (fotografia Bohuslav Harviľak)

Peter Žeňuch a kol.

Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska Slziaci klokočovský obraz Patrónky Zemplína

Vydavатели: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

VEDA, vydavateľstvo SAV

Slovenský komitét slavistov

Spolok sv. Cyrila a Metoda

Prvé vydanie.

Miesto vydania: Bratislava

Rok vydania: 2020

Počet strán: 384

Návrh obálky a počítačové spracovanie textu: Martin Žeňuch

ISBN 978-80-89489-45-9

EAN 97880089489459

ISBN 978-80-89489-46-6 (e-book)

EAN 9788089489466

ISBN 978-80-224-1836-2

EAN 9788022418362

Monografia patrí k čiastkovým výstupom projektu

Mytologické predstavy o svete v naratívnych prameňoch na Slovensku v systéme slovanských jazykových a kultúrnych vzťahov (APVV-18-0032).

Z tlačových podkladov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo SAV, , Centrum spoločných činností SAV, Dúbravská cesta 5820/9, 841 04, Bratislava, v roku 2020 ako svoju 4 518. publikáciu.

www.slavu.sav.sk

www.veda.sav.sk

Všetky práva vyhradené.